Uitgelicht

Vogels van Voornes Duin, Vroeger en Nu

Door Bert W. van Dijk[1] en C. Martin Lok[2]

Inleiding

Voornes Duin (ca. 1400 ha) is één van de Nederlandse gebieden met zeer bijzondere natuurwaarden. Dit duin omvat gebieden zoals helmduinen, kalkrijke en kalkarme graslanden, struwelen, bossen, vochtige valleien en duinmeren zoals het Breede Water en het Quackjeswater. Weinig gebieden in Nederland zijn echter de afgelopen honderd jaar zo sterk veranderd als Voornes Duin. Deze veranderingen hadden consequenties voor de vegetatie en dus ook voor de vogelbevolking. Dit rapport staat stil bij de veranderingen in landschap, vegetatie en vogelbevolking over de jaren. Daarbij wordt eerst in hoofdlijnen de situatie in de vorige eeuw geschetst alvorens in te gaan op meer recente ontwikkelingen. Van Voornes Duin zijn verschillende kwantitatieve inventarisaties bekend die het mogelijk maken de veranderingen in de vogelbevolking in de loop der jaren te volgen. Daarbij richten we ons hier speciaal op die telgebieden die in 1978-80 zijn geïnventariseerd en gekarteerd door de KNNV Vogelwerkgroep Voorne, te weten het Quackjeswater ("Vak 3"), De Zwarte Hoogte ("Vak 6") en het Breede Water ("Vak 7"), in totaal ca. 312 ha (*Bakker et al., 1981; Lok, 1989*). Een belangrijke bron voor de eerdere periode van 1958-76 zijn de broedvogelrapporten van P. Meijvogel die zijn samengevat in Lichthart et al. (1980). Sindsdien zijn in 1996, 2003, 2009 en 2015 kwantitatieve inventarisaties met kartering uitgevoerd (*Klemann, 1996, 2004, 2010; Hoekstein, 2015*). Bij de 1996 inventarisatie werden nog dezelfde door Natuurmonumenten gedefinieerde "vak"grenzen aangehouden als in 1978-80, maar de 2003 en 2009 inventarisaties gebruikten afwijkende begrenzingen wat een vergelijking enigszins bemoeilijkt. Bovendien werd in 2015 weer een andere begrenzing aangehouden, namelijk de indeling in deelgebieden zoals die bij Sovon in gebruik is (*Hoekstein, 2015*). Echter op basis van de stippenkaarten is het toch goed mogelijk trends aan te geven. Deze inventarisaties aangevuld met rapporten van de KNNV Vogelwerkgroep Voorne en gegevens uit de open literatuur geven een goed beeld van de veranderingen in de vogelbevolking.

Natura 2000 aanwijzing

In 2008 is Voornes Duin als Natura 2000-gebied aangewezen. Natura 2000-gebieden zijn gebieden die zijn aangewezen als speciale beschermingszones in het kader van de EU Habitat- en/of Vogelrichtlijn. Het gebied heeft nu Europese bescherming via zowel de Habitatrichtlijn als de Vogelrichtlijn. Het Vogelrichtlijngebied omvat alleen het Breede Water en Quackjeswater (Figuur 1). Veel informatie is te vinden in een recent Beheersplan (*Den Held et al., 2015*). Voor enkele vogelsoorten zijn in het kader van Natura 2000 instandhoudingsdoelstellingen vastgesteld: deze doelstellingen omvatten behoud van de omvang en kwaliteit van het leefgebied met een draagkracht voor tenminste 5 paar geoorde futen, 1100 paar aalscholvers, 15 paar kleine zilverreigers en 110 paar lepelaars (*Ministerie van LNV, 2008*). Dit betreft allemaal soorten die op Voorne uitsluitend in het Breede Water en het Quackjeswater broedden.

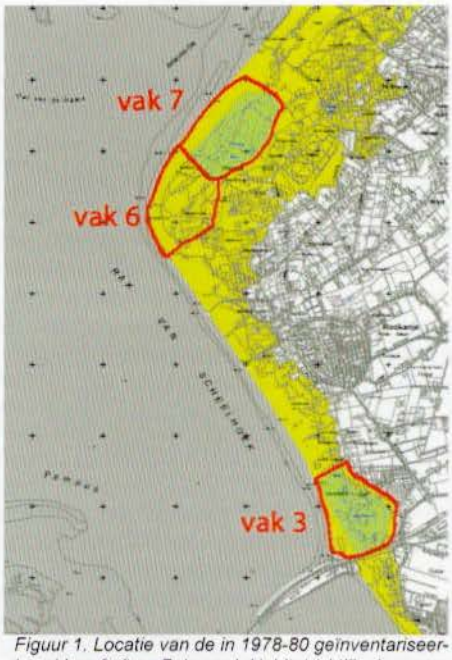

Figuur 1. Locatie van de in 1978-80 geïnventariseerde vakken 3, 6 en 7. In geel: Habitatrichtlijn, in groen: Vogel- en Habitatrichtlijn (Ministerie van LNV, 2008).

Ontwikkelingen in landschap en vegetatie

Voornes Duin behoort tot de jonge, kalkrijke duinen die pas zijn ontstaan in de late middeleeuwen (*Roos, 2019, Den Held, 2015*). Het duin is gedurende de twintigste eeuw sterk van karakter veranderd door aanstuiving en vorming van nieuwe zeerepen, natuurlijke vegetatiesuccessie, het stoppen in 1910 en later het weer starten van beweiding, het afplaggen en rooien van struiken en bossen en ook door de waterstaatkundige werken zoals de Deltawerken in de tweede helft van de 20e eeuw en de aanleg van de Eerste en Tweede Maasvlakte. Voornes duin was de tweede helft van de twintigste eeuw sterk dichtgegroeid met struweel dat ten koste ging van soortenrijk open duin. Vooral door het ineenstorten van de konijnenstand door de virusziekte myxomatose en later VHD verdwenen veel open graslandjes door overwoekering. Open graslanden worden tegenwoordig in stand gehouden of bevorderd door begrazing met runderen en paarden en met maaien.

Het Quackjeswater is een oud duinmeer dat geheel omsloten is door natte bossen. In 1439 bestond het duinmeer nog niet (*Sipkes, 1952*). Mogelijk is dit al vroeg ontstaan in de 17e eeuw door afsluiting van een oude rivierarm de Goote of door het uitstuiven van een duinvallei omstreeks de zestiende eeuw. Zoals op oude kaarten is te zien is het Quackjeswater sinds de jaren dertig van de vorige eeuw in grote lijnen niet sterk van vorm veranderd (Figuur 2). Vak 3 (111,5 ha), geïnventariseerd in 1978, omvat het gebied rond het Quackjeswater en wordt begrensd door de Haringvlietdam aan de zuidzijde, de Noordzee aan de westzijde, het agrarische land en de camping aan de oostzijde en het Schapengorsduinpad aan de noordzijde. Het Panproject (Vak 4) dat in dit verhaal ook ter sprake komt sluit aan de noordzijde van Vak 3 aan. In het midden van het Quackjeswater ligt een met lage bomen en struiken begroeid eiland.

Vak 6 (90,7 ha), geïnventariseerd in 1979, omvat de Zwarte Hoogte, de Groene Punt en de Schapenvallei en wordt begrensd door de Noordzee aan de westzijde, de Vallei aan de Oostzijde en het Valleipad aan de Noordzijde en grenst aan de noordzijde aan Vak 7.

Vak 7 (110,3 ha), geïnventariseerd in 1980, sluit aan op Vak 6 en omvat het Breede Water en wordt begrensd door de Noordzee, Strypemonde, het Valleipad en het Jachtpad. Het Breede Water is van veel recentere datum dan het Quackjeswater. Voor 1926 bestond het Breede Water nog niet zoals duidelijk is te zien op oude kaarten uit die tijd (Figuur 2). Het meer is ontstaan in 1926 toen een strandvlakte van de zeereep werd afgesloten door "Zeereep 1926" (Figuur 3). Toen werd het laatste gat gedicht waardoor vroeger de zee er nog in en uit kon. Het regenwater kon niet meer weg en de strandvlakte werd een ondiepe plas met een viertal eilanden (*Sipkes, 1952*). Later werd de Zeereep 1935 gevormd waarbij de eerst droogvallende duinvallei de naam Schapenwei kreeg. Tijdens perioden van droogte zoals in 2018 en 2019 kan het gehele Breede Water droogvallen (Figuur 4) en hebben het Quackjeswater en omliggende gebieden een verlaagde waterstand.

Figuur 2. Topografische kaart van voor 1926. De pijl geeft de locatie aan van het huidige Breede Water.
© CC-BY Kadaster 2020.

[1] *Bert W. van Dijk,*
Eik 81, 3224TB, Hellevoetsluis.
Email: dijkbv@kpnplanet.nl
[2] *C. Martin Lok,*
Vliegenvangerlaan 12, 2566RN, Den Haag.
Email: m2lok@casema.nl

Figuur 3. Luchtfoto van het Breede Water in 1928, twee jaar na de afsluiting door "Zeereep 1926". Foto: KLM.

De Van Baarsenvallei met een meertje van circa 1 ha is in 1999 ontstaan door het afgraven van een zanddepot in de oksel van Voornes Duin en de Haringvlietdam. In 2005 is de kust van Voorne met zand opgespoten. Voor de kust tussen de Groene Punt en Rockanje is het strand met ongeveer een meter opgehoogd. Bij de Groene Punt tussen strandpaal 8 en 12 (Vak 6) is aan de zeezijde van de bestaande duinen een extra duinenrij van 130 meter breed gemaakt. De kust wordt plaatselijk aan flinke afslag blootgesteld en het is de verwachting dat iedere 20 jaar het strand van de zuidwestkust en de extra duinen bij de Groene Punt opgehoogd moeten worden. In 2009-2010 is de Groene Punt dan ook opnieuw verhoogd en verbreed met zand en aansluitend in het duin is 15 ha duindoornvegetatie verwijderd en aangevuld met nieuw zand en schelpen. Hierdoor is een prachtig nieuw woongebied voor plevieren en sterns ontstaan.

In de afgelopen eeuw zijn duingraslanden op grote schaal veranderd in duindoornstruwelen en door successie van deze struwelen is opgaand bos ontstaan. Ook de eerst open oevers van het Breede Water raakten spoedig begroeid met wilgen en meidoorns. Veel bos en struikgewas zijn echter de laatste tijd gerooid waardoor lokaal het aandeel open grasland weer toeneemt. Zo zijn in 2005 en 2007 twee herstelprojecten uitgevoerd waarbij struweel en bos werd verwijderd en lokaal geplagd en gemaaid werd: 10 ha in de Pan ten noorden van Vak 3 en 17 ha in en bij de Vogelpoel in Vak 6. In de Pan is de gehele zode verwijderd zodat gebieden met kaal duinzand zijn ontstaan. Het behandelde gebied wordt samen met het aangrenzende duingebied begraasd. De begraasde oppervlakte is 35 ha in de Pan en 36 ha in het Vogelpoelproject (*Van der Heiden et al. 2010*). Verder is bij een groot duinherstelproject tussen 2011 en 2015 veel struweel verwijderd in de deelgebieden Quackjeswater, Breede Water en omliggende duingebieden, zoals het Waterbos en Stekelhoek (*Hoekstein, 2015*).

Kleinere duinplassen liggen in de Gentianenvallei, de Heveringen in de Duinen van Oostvoorne en de Van Baarsenvallei in Vak 3. Ook in de Schapenwei in Vakken 6 en 7 liggen kleine poelen en bomkraters (*Van Steenis, 2006*). De onmiddellijke omgeving van het Quackjeswater wordt niet begraasd door vee.

Een belangrijke verandering is het verdwijnen van de brede rietkragen in zowel het Quackjeswater als ook in het Breede Water, waarschijnlijk door ganzenvraat. De hoeveelheid riet is vooral sinds 1996 sterk afgenomen en rietvegetatie is momenteel beperkt tot vochtige duinvalleien en plaatsen die minder toegankelijk zijn voor ganzen. De broedvogelaantallen van water- en rietvogels zijn sinds 1996 dan ook fors afgenomen.

Een andere verandering is het afsterven van de bomen rond het Breede Water en later ook het Quackjeswater door uitwerpselen van de grote aantallen aalscholvers. Zowel de waterkwaliteit van het Quackjeswater als die van het Breede Water is matig als gevolg van eutrofiëring door de aanwezige vogelkolonies.

Veranderingen in de vogelstand

In de vogelbevolking van Voornes Duin hebben zich aanzienlijke veranderingen voorgedaan die vooral samenhangen met de veranderingen in de vegetatie. Ook de komst van de vos op Voorne kan een rol hebben gespeeld. Door het dichtgroeien van het duin zijn veel typische vogelsoorten van het duin verdwenen zoals wulp, grauwe klauwier (ontbreekt sinds 1975, daarvoor 4-10 paar), tapuit (na 1978 verdwenen) en paapje. Daarentegen zijn soorten van bos en struweel de afgelopen decennia juist toegenomen.

Na het ontstaan van het Breede Water in 1926 was het meer nog omringd door open duin en had het gebied een heel andere vogelbevolking dan tegenwoordig. Een uitgebreid verslag uit 1934 vermeldt het volgende voor het Breede Water: o.a. geoorde fuut: 1 nest, 700 paar kokmeeuw, 7 nesten van de kluut en voor de wijdere omgeving: broedende kemphanen op het Groene Strand, een nest van de steenuil bij het Pesthuis. Tapuit en boompieper worden als algemene broedvogels genoemd (*Van't Sant, 1934*). Een verslag van een excursie (*Van der Burg, 1939*) vermeldde voor de Paardenwei (nu Vogelweide genoemd): "4 nesten van zwarte sterns; tureluurs, grutto's en scholeksters vliegen er rond en een watersnip blaat". Voor het Breede Water werd vermeld: *"...in den plas zwemmen wilde eenden, smient, kuifeendjes, dodaars en een vrouwtje tafeleend met jongen. De kokmeeuwen-kolonie is hier tot een klein eilandje beperkt, dat dan ook vol nesten ligt. We loopen met een bocht om het Brede Water heen en waar het moerassiger wordt hooren we groote karekiet, rietzanger en op enkele plaatsen boschrietzanger".* Verder vermeldt het verslag het nest van een bruine kiekendief en dichter bij zee een flinke visdiefkolonie, nesten van dwergsterns, bontbek- en strandplevier. Interessant is de volgende observatie van Van Hoey Smith over de nachtzwaluw in 1934: "Komt tegenwoordig wederom veel voor, den geheelen zomer door en dientengevolge

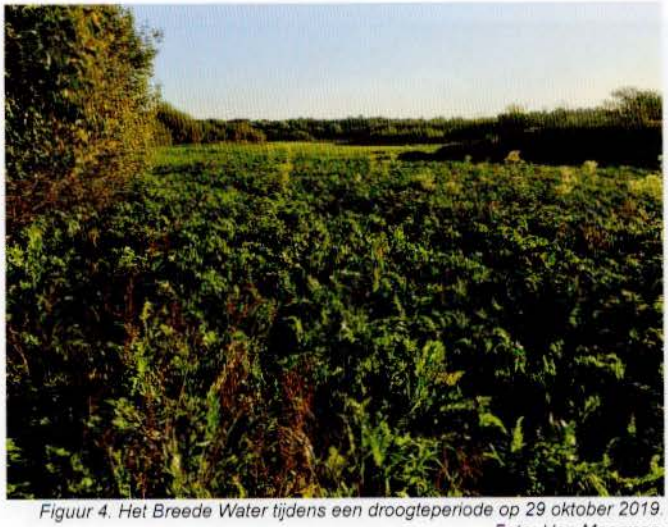

Figuur 4. Het Breede Water tijdens een droogteperiode op 29 oktober 2019. Foto: Han Meerman.

Figuur 5. Het Breede Water rond ca. 1986, enkele jaren na de vestiging van de aalscholver in 1984. Foto: Martin Lok.

natuurlijk ook broedend" (*Van 't Sant, 1935*). Deze soort is recentelijk nauwelijks meer waargenomen zoals blijkt uit het ontbreken van gegevens tussen 1980-2019 (*www.waarneming.nl*). Over de jaren zijn de veranderingen in de vogelstand dus aanzienlijk geweest. Waar in de jaren dertig dwergsterns en strandplevieren nog broedden en er kolonies van visdieven en kapmeeuwen waren, hadden later de bos- en struikvogels bij het Breede Water de overhand gekregen en waren de aalscholver en de fitis de talrijkste broedvogels geworden. Zelfs de zwarte specht had zich daar tijdelijk gevestigd. Door de zandsuppletie bij de Groene Punt is echter recentelijk een nieuw woongebied voor plevieren en sterns ontstaan waardoor enigszins op bescheiden schaal een situatie is ontstaan die doet denken aan de jaren dertig van de vorige eeuw.

Hoewel het Quackjeswater in de loop der jaren minder veranderingen heeft ondergaan dan het Breede Water zag de vogelbevolking er in het begin van de twintigste eeuw toch heel anders uit getuige het excursieverslag van 15/16 mei 1926 (*Vogelbescherming, 1928*): *"Het Kwakjeswater en zijn naaste omgeving brachten weer nieuwe verrassingen: aan de grazige oevers vlogen Kieviten, Tureluurs en Grutto's op en van de eerstgenoemde soorten werden tal van nesten gevonden"*. Ook werden zwarte sterns, zomertaling, tortels, boompiepers en tapuiten genoemd. De grote karekiet werd herhaaldelijk gehoord. Deze was ook broedvogel in het naburige Meertje de Waal.

Het is duidelijk dat de vogelbevolking Van Voornes Duin sterk is veranderd zoals beneden is aangegeven voor enkele soorten waarvan de veranderingen in status het opmerkelijkst waren. Voor de overige soorten en voor meer details wordt verwezen naar de verschillende geciteerde rapporten.

Geoorde fuut

De geoorde fuut was in 1934 al broedvogel van het Breede Water en voor 1948-56 worden zelfs jaarlijks 8-10 broedpaar genoemd (*Meijvogel 1977 in Lichthart et al. 1980*). Ook broedde de soort wel in het Quackjeswater. Het aantal territoria wisselde sterk maar bedroeg gemiddeld vier paar over de periode 2006-10 terwijl in de periode daarvoor in 1999-2004 het gemiddelde ruim vijf broedpaar bedroeg (*Sovon, 2012*). De aantallen zijn de jaren daarna langzaam verder afgenomen en in 2018 en 2019 werd de soort alleen nog maar op het Quackjeswater waargenomen en werd er daar waarschijnlijk in het geheel niet meer gebroed. Wel werden begin 2019 daar nog vogels waargenomen maar deze verlieten voortijdig, al eind april, het broedgebied. De Natura-2000 doelstelling van tenminste 5 paar wordt dus niet meer gehaald. De oorzaken voor de achteruitgang zijn niet duidelijk. Waarschijnlijk heeft dit te maken met de lage waterstanden in 2018 en 2019. Al eerder werd gerapporteerd dat tijdens droogte in 1996 de geoorde futen niet broedden en de broedgebieden al vroeg in het seizoen verlieten (*Klemann, 1996*).

Lepelaar

In 1934 werd de lepelaar als nieuwe broedvogel voor het Breede Water vastgesteld: 1 paar kwam tot broeden maar de eieren kwamen niet uit (*Van 't Sant, 1935*). Daarnaast werden meerdere speelnesten gemaakt, en gedacht werd aan het begin van een nieuwe kolonie. Pas in 1961 werd weer een nieuwe poging gedaan. Twee nesten werden gebouwd maar weer kwamen de eieren niet uit (*Brouwer, 1964*). Het zou nog tot 1989 duren voor de lepelaar zich definitief op Voorne zou vestigen en deze vestiging vond plaats in het Quackjeswater (Figuren 6 en 7). De aantallen zijn daarna jaarlijks gestegen tot een piekjaar van 2004 met 232 broedparen en daarmee was de kolonie toen de grootste van Nederland. Na een tijdelijke afname werd een nieuw maximum in 2018 bereikt van 279 paar, dus bijna het dubbele van de Natura-2000 doelstelling van 150 paar. In het Quackjeswater broeden de lepelaars voornamelijk op een eiland, zowel op de grond als in struiken en op aangebrachte houtrillen. Het nestelen strekt zich uit over een lange periode en kan al begin maart beginnen terwijl er in de zomer nog nesten met jongen kunnen zijn.

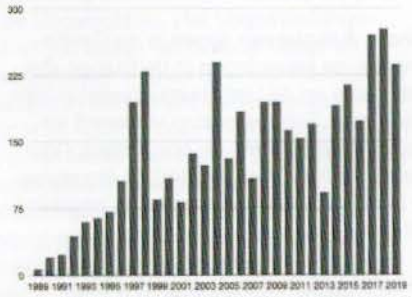

Figuur 6. Aantal nesten van de lepelaar in het Quackjeswater.

Figuur 7. De lepelaar-kolonie van het Quackjeswater op 26 april 2014. Foto: Alfred Pellemans.

Kleine zilverreiger

De kleine zilverreiger broedt sinds 1994 in het Quackjeswater en dat was de eerste vestiging van deze soort in Nederland. Tot 2000 bleef het aantal onder de 10 paar maar daarna was er een snelle groei tot 75 paar in 2008 (Figuur 8). Deze kolonie in het Quackjeswater was toen de grootste van deze soort in Nederland. Daarna namen de aantallen weer snel af totdat er in 2019 in het geheel niet meer gebroed werd. De oorzaak van deze afname is niet duidelijk. Koude periodes in 2010, 2012, 2013 en 2018 hebben een rol gespeeld maar ook na de laatste zachte winters van 2017 en 2019 zette de afname zich door. Ook zou de komst van de vos op het broedeiland in het Quackjeswater tijdens perioden van droogte wellicht van invloed kunnen zijn geweest. De instandhoudingsdoelstelling voor de soort van 15 paar wordt dus duidelijk niet meer gehaald. De achteruitgang van de kleine zilverreiger past in het landelijk beeld van deze soort.

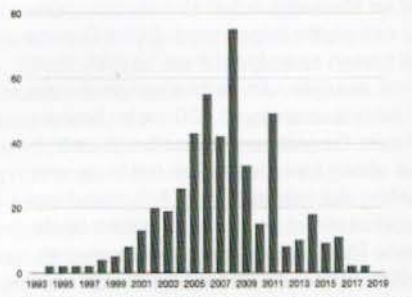

Figuur 8. Aantal nesten van de kleine zilverreiger in het Quackjeswater.

Figuur 9. Kleine zilverreiger. Foto: Hugo van der Slot.

Aalscholver

Sinds 1984 broeden er aalscholvers in een kolonie in het Breede Water die in een paar jaar tijd aangroeide tot meer dan 1000 broedparen (*Bakker et al. 1985; Lok et al. 1988*). Een maximum van 1510 paar werd bereikt in 1998 (*Den Held et al. 2015*). De kolonie nam daarna geleidelijk af terwijl een nieuwe vestiging in het Quackjeswater plaats vond (Figuur 10). Sinds 2004 zijn de aantallen in het Breede Water relatief constant wat suggereert dat beschikbaarheid van broedbomen niet beperkend is en geen belangrijke oorzaak was voor de verhuizing naar het Quackjeswater. Inderdaad zoals Figuur 4 laat zien lijken nestbomen rond het Breede Water nog ruimschoots voorhanden te zijn.

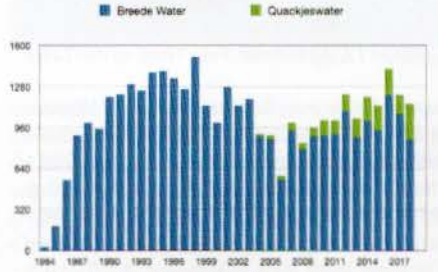

Figuur 10. Aantal nesten van de aalscholver in het Breede Water en in het Quackjeswater. In 2019 zijn de aalscholvernesten niet geteld.

Grauwe gans

Een andere belangrijke ontwikkeling was de komst van de grauwe gans als broedvogel van Voorne. Was deze nog afwezig in de 1978-80 inventarisatie en broedde deze soort toen nog niet op Voorne (*Vogelwerkgroep Avifauna West-Nederland, 1981*), in de 2015 inventarisatie van Voornes Duin werden al 103 broedparen gemeld (*Hoekstein 2015*). De komst van de grauwe gans was waarschijnlijk de oorzaak van het verdwijnen van de brede rietkragen van zowel het Breede Water als het Quackjeswater in de afgelopen 15 jaar en daarmee het verdwijnen of achteruitgaan van veel water- en rietvogels, zoals ook het geval is bij andere duinmeren zoals De Geul op Texel. De brede rietkragen huisvestten vroeger tientallen kleine karekieten en ook vaak 1-2 paar bruine kiekendieven en in sommige jaren ook de roerdomp. Ook soorten als rietzanger, waterral, waterhoen en meerkoet zijn sterk achteruitgegaan zoals tabel 1 laat zien. De eerst tijdelijke terugval van de meerkoet van 54 naar 9 en het waterhoen van 52 naar 11 in 1996 werd veroorzaakt door de droogte waardoor de nestplaatsen niet meer toegankelijk waren (*Klemann, 1996*). Naast de grauwe gans broeden ook de Canadese gans en de nijlgans in Voornes duin met respectievelijk 20 en 5 broedparen (*Hoekstein, 2015*). De Canadese gans broedt al vanaf 1951 in Voornes Duin maar de aantallen werden oorspronkelijk beperkt tot 24 vogels (*Vogelwerkgroep Avifauna West-Nederland, 1981*).

Soort	1978 1980	1996	2003	2009	2015
Bruine Kiekendief	1	2	0	0	0
Waterral	8	3	1	0	1
Waterhoen	52	11	2	2	3
Meerkoet	54	9	41	11	7
Rietzanger	24	2	3	0	0
Kleine Karekiet	61	35	13	4	10
Rietgors	27	7	8	6	4

Tabel 1. Aantallen broedparen van riet- en watervogels in vakken 3, 6 & 7 in 1978-80 en 1996 en in min of meer vergelijkbare vakken, voornamelijk in het Breede Water en Quackjeswater in 2003 en 2009 (Bakker et al. 1981; Klemann, 1996, 2004, 2010; Hoekstein, 2015).

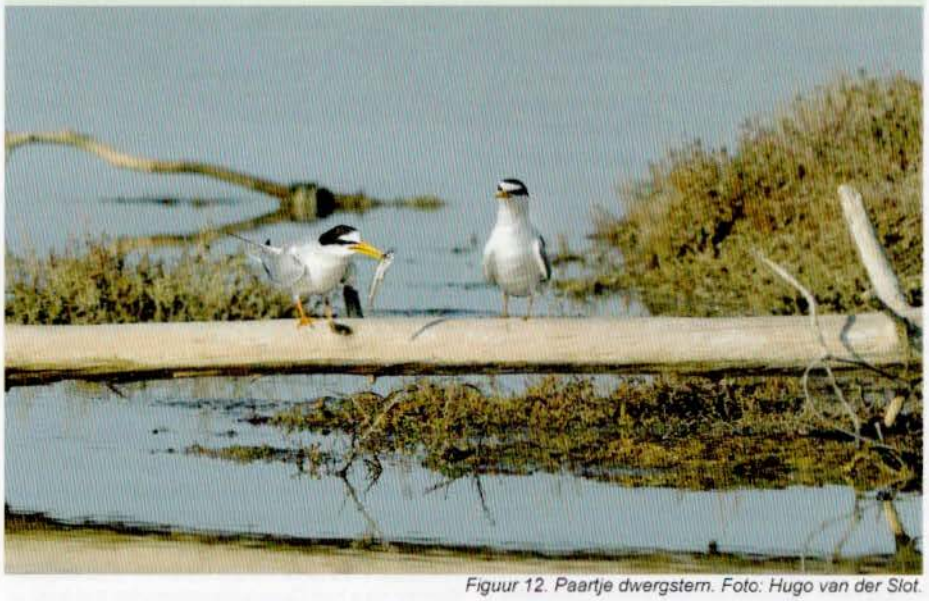

Figuur 12. Paartje dwergstern. Foto: Hugo van der Slot.

Figuur 11. Paartje strandplevier. Foto: Hugo van der Slot.

Plevieren en dwergstern

In de jaren dertig van de vorige eeuw waren sterns en plevieren broedvogels van het strand bij de Groene Punt. Ook in 1948-60 was de strandplevier daar nog een "normale" broedvogel (*Lichthart et al., 1980*) maar is daar al lang geleden verdwenen. Alleen bij de oevers van het Brielse Gat en de Westplaat wisten bontbekplevieren zich nog te handhaven. Verheugend is dat recentelijk door zandsuppletie bij de Groene Punt een nieuw woongebied voor plevieren en sterns is ontstaan dat direct gekoloniseerd werd door verschillende pleviersoorten en dwergsterns. Deze zogeheten Klimaatbuffer bestaat uit een open duin/strandlandschap waarvan de bodem is bedekt met schelpen. De derde pleviersoort, de kleine plevier, broedde in de nabijheid in de opengemaakte duinen met opdrogende plassen.

	2014	2015	2016	2017	2018
Bontbekplevier	3	6	5	5	4
Strandplevier	1	5	5	5	3
Dwergstern	2	33	28	2	2

Tabel 2. Aantal broedparen van plevieren en dwergsterns in de nieuw aangelegde Klimaatbuffer bij de Groene Punt.

Zomertortel

Ooit was de zomertortel, ook op Voorne, een talrijke broedvogel en werden er in 1973-78 zelfs dichtheden van 30 paar per km² vastgesteld (*Van Dijk et al. 1981*). Daarna is de stand in het gehele verspreidingsgebied snel bergafwaarts gegaan. Sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw bedraagt de afname in geheel West-Europa zelfs meer dan 85%. De oorzaken daarvoor spelen zowel binnen als buiten de broedtijd. Het agrarisch cultuurlandschap heeft voor zomertortels weinig meer te bieden doordat dichte hoge struwelen als nestgelegenheid veelal zijn verdwenen en de beschikbaarheid van voedsel sterk is teruggelopen, onder meer door het verdwijnen van kruidenrijke hooilanden. Vroeger bestond het voedsel voor meer dan 90% uit onkruidzaden, maar door het gebruik van herbiciden is er sprake van een sterke afname van onkruiden in landelijk gebied. Tegenwoordig maken zaden van landbouwgewassen meer dan de helft van het voedsel uit. Zomertortels hebben nu veel meer moeite met het vinden van voldoende voedsel. Dit probleem speelt met name in het begin van het broedseizoen, omdat landbouwzaden dan nog niet beschikbaar zijn. Onderzoek in Engeland heeft aangetoond dat door deze ontwikkeling bijna de helft minder jongen wordt grootgebracht dan voorheen. Nu zijn de zomertortels in Voornes Duin niet afhankelijk van het landelijk gebied en moet de oorzaak van de achteruitgang op Voorne meer in de trek-en overwinteringsgebieden gezocht worden. Tijdens de trek vormt de illegale jacht rond de Middellandse Zee een belangrijke factor. De afname in Voornes Duin kan aan de hand van de volgende gegevens zichtbaar worden gemaakt.
In de 1978-80 inventarisaties stond de zomertortel met 50 paar op plaats 16 in de top 20 van meest algemene broedvogelsoorten (*Bakker et al.,1981*). In 1996 was in dezelfde vakken het aantal broedparen gehalveerd. In 2003 werden daar nog maar 10 territoria aangetroffen, een afname van 40 %. In 2009 werden slechts 3 territoria gevonden, waarvan 1 in telgebied De Punt, 1 in het Panweggebied en 1 in de omgeving van Quackjeswater. Klemann noemt naar aanleiding van dit gegeven de zomertortel de soort met misschien wel de meest dramatische achteruitgang in de duinen. Hoekstein heeft in 2015 tijdens inventarisaties nog slechts 1 koerende tortel waargenomen in vak 3/Quackjeswater in de van Baarsenvallei.

Figuur 13. Zomertortel. Foto: Hans op den Dries.

Matkop

Tijdens de inventarisaties in de jaren 1978-80 werden in totaal 30 broedterritoria vastgesteld: Quackjeswater 17, Zwarte Hoogte 5 en Breede Water 8. Bakker (1982) vermeldt voor de jaren 1981 en 1982 een totaal van 21 territoria: Quackjeswater 10, Zwarte Hoogte 5 en Breede Water 6. In de jaren daarna is de broedvogelstand, ook landelijk, sterk teruggelopen. De Vogelatlas van Nederland (*Sovon, 2018*) geeft aan dat de stand sinds 1985 is gehalveerd. Als mogelijke oorzaak wordt de verdroging van bossen genoemd. Dit laatste zal voor het vochtige broekbos langs de oost- en noordoever van het Quackjeswater, dat het bolwerk voor de matkop in de drie telgebieden vormde, waarschijnlijk niet de reden van de achteruitgang aldaar zijn geweest. Wellicht is het langzaam verdwijnen van de dode berken in dit gebied hier wel als één van de mogelijke oorzaken aan te wijzen. Matkoppen hakken graag hun nestholte uit in zacht hout en rottende boomstronken. Verder kan een toename van de grote bonte specht hebben bijgedragen aan de achteruitgang. Deze soort predeert nesten van matkoppen. De achteruitgang wordt duidelijk aan de hand van de volgende gegevens. In 1996 staat de broedvogelstand er nog rooskleurig voor. In de duinen van Voorne worden 60 territoria vastgesteld, waarvan 24 in de vakken 3, 6 en 7. Daarna gaat het snel bergafwaarts. Den Exter (2002) schat voor het Breede Water het aantal broedparen in 2002 nog op 3-9. Klemann (2004) meldt over 2003 voor het Wassermangebied, Breede Water e.o. Schapenwei e.o., Waterbos en Quackjeswater en Stekelhoek een totaal van 18 territoria. Daarna zijn in 2009 bij het Quackjeswater en Breede Water nog slechts 4 territoria geteld. In de duinen van Voorne bedraagt de afname tussen 1996 en 2009 maar liefst 87% (*Klemann, 2010*). Het doek voor deze soort als broedvogel in de duinen viel in 2015 toen van de 60 territoria die in 1996 nog aanwezig waren, er in 2015 geen meer over was (*Hoekstein, 2015*). www.waarneming.nl bevestigt het verdwijnen van de matkop in de periode 1984-2019: voor het Quackjeswater betreft dit 62 waarnemingen tussen 1984-2015: voor de Zwarte Hoogte 4 tussen 2008-15 zonder waarnemingen na 2015 en voor Breede Water 18 waarnemingen tussen 1986-2010 en geen waarnemingen meer na 2010.

	Quackjeswater e.o. / vak 3	Zwarte Hoogte e.o. / vak 6	Breede Water e.o. / vak 7	Totaal aantal territoria
1978-80	27	16	7	50
1996	4	4	17	25
2003	3	2	5	10
2009	1	0	0	1
2015	1	0	0	1

Tabel 3. Aantal broedparen van de zomertortel in Vakken 3, 6 en 7.

Boomleeuwerik, roodborsttapuit, graspieper en boompieper

De boomleeuwerik verdween na 1969 als broedvogel in Voornes Duin. Het dichtgroeien van de open valleien was hier de oorzaak van. Pas in 2009 werden weer territoria vastgesteld bij de Vogelpoel in Vak 6 en in de Pan dat tijdens de eerdere inventarisatie van 1978-1980 niet was geteld (*Klemann, 2010*). Deze ontwikkeling is te danken aan de uitvoering van herstelprojecten die in 2005 en 2007 in deze gebieden zijn uitgevoerd. Hierbij zijn struweel, bos en strooisel verwijderd en zijn delen van de terreinen geplagd en gemaaid. Aansluitend zijn grote grazers ingezet om de gebieden open te houden (*Van der Heiden et al., 2010*). Verder is bij een groot duinherstelproject tussen 2011 en 2015 veel struweel verwijderd in de deelgebieden Quackjeswater, Breede Water en omliggende duingebieden, zoals het Waterbos en Stekelhoek.
De boomleeuwerik heeft enorm geprofiteerd van de beheersmaatregelen om het duin een meer open karakter te geven en is sterk toegenomen van 2 in 2009 naar 19 territoria in 2015 waarvan 1 in Vak 3, 11 in Vak 6 en 1 in Vak 7 (*Hoekstein, 2015*).
In 1978-1980 werd van de graspieper slechts 1 territorium in de zeereep vastgesteld. Daarvoor kwam deze soort met 4-9 paar voor in de zeereep (*Lichthart et al. 1980*). Nu komt de soort weer voor

Figuur 14. Boompieper. Foto: Tom van Wanum.

Figuur 15. Wielewaal. Foto: Tom van Wanum.

op de Schapenwei, in de opengemaakte delen van het Waterbos en ook weer in de zeereep. In het gehele getelde gebied werden in 2015 30 territoria vastgesteld (*Hoekstein 2015*).
Ook andere soorten hebben geprofiteerd van de hierboven geschetste ontwikkelingen, zoals de roodborsttapuit en in mindere mate de boompieper. Tijdens de inventarisatiejaren 1978-80 werden geen territoria van de roodborsttapuit vastgesteld. In 1996 werden 3 territoria gevonden: 1 in Stekelhoek en 2 ten westen van het Waterbos (*Klemann, 1996*). In 2003, dus nog vóór de herstelprojecten, werden 11 territoria vastgesteld. 10 daarvan waren aanwezig in de Vakken 3, 6 en 7 met respectievelijk 3, 1 en 6 territoria. In 2006 en 2008 werd in beide jaren 1 broedgeval vastgesteld in het Panweggebied (*Van den Berge et al. 2006 en 2008*). Tellingen uit 2009 laten een tijdelijke sterke afname ten opzichte van 2003 zien. Met 6 territoria was de stand, tegen de landelijke trend in, bijna gehalveerd. De BMP-indexen van 1990-2009 tonen juist een sterke toename: een verviervoudiging van de broedvogelstand *(Klemann, 2010)*. Inventarisaties in 2015 laten echter zien dat de roodborsttapuit enorm heeft geprofiteerd van de beheersmaatregelen om het duin een meer open karakter te geven. Er werden maar liefst 27 territoria vastgesteld waarvan in Vakken 3,4, 6 en 7 respectievelijk. 6, 5, 8 en 4 territoria (*Hoekstein, 2015*). *"In de jaren '70 van de vorige eeuw werden in de duinen van Voorne 20 paren van de Boompieper aangetroffen. Grote delen van deze duinen zijn sindsdien bedekt met dichte struikvegetaties, terwijl de open plaatsen vochtig zijn. Bovendien worden de meeste duinvalleien in de zomer gemaaid, waardoor hier in het voorjaar weinig overjarig plantenmateriaal aanwezig is".* Juist in dit overjarig plantenmateriaal bevindt zich het grondnest van de Boompieper (*Van Dijk et al., 1981*). In de periode daarna werd de boompieper tijdens inventarisaties tot 2009 alleen nog in 1979 als broedvogel vastgesteld. Dit betrof 4 territoria in Vak 6 (*Bakker et al. 1981*). In 2009 was voor het eerst in jaren een broedpaar aanwezig in het gebied De Punt, zuid van Quackjeswater (*Klemann, 2010*). In 2015 werden 8 territoria vastgesteld, waarvan 3 in Vak 6. De overige 5 waren buiten de Vakken 3, 6 en 7. *"Ongetwijfeld is dit (8 territoria) dankzij het opener landschap. Het ligt niet voor de hand dat de soort nog veel algemener wordt, gezien de voorkeur voor overstaande grassen in zijn broedbiotoop. Dit zal door de begrazing maar weinig voorkomen"* (*Hoekstein, 2015*).

Wielewaal

In 1978-80 waren er de volgende broedparen geteld: Quackjeswater e.o. (Vak 3): 5 en Breede Water (Vak 7): 2. Bij de Zwarte Hoogte e.o. (Vak 6) werden geen territoria vastgesteld. In 1996 waren in deze Vakken in totaal 3 broedparen aanwezig. In 2003 werden alleen in het gebied Zwarte Hoogte/ Waterbos nog 2 territoria gevonden terwijl bij het Breede Water en het Quackjeswater geen territoria meer werden vastgesteld. Wel werden net ten noorden van het Breede Water nog 2 territoria gevonden in het Wassermanngebied, dat tussen het Bootpad en Jachtpad ligt. Verder waren er 4 paar aanwezig in het gebied De Punt, ten zuiden van het Quackjeswater, daarvan gescheiden door de N 57. Opvallend was dat deze 4 territoria dicht opeen zaten, alsof nagenoeg hetzelfde aantal vogels (1996: 7 paar en 2003: 8 paar) nu een minder groot oppervlak tot hun beschikking had. Vanaf 1978 tot 2003 was de populatie met 7-8 territoria in de onderzochte gebieden stabiel. Daarna was er een snelle achteruitgang. Zes jaar later, in 2009 werd nog slechts 1 territorium gevonden in Vak 6/Zwarte Hoogte e.o. Ook in De Punt, waar in 2003 nog 4 paar aanwezig waren, waren in 2009 geen waarnemingen meer (*Klemann, 2010*). In 2015 werd duidelijk dat de wielewaal in de onderzochte gebieden als broedvogel verdwenen was (*Hoekstein, 2015*). De afname, ook landelijk, is hoogstwaarschijnlijk toe te schrijven aan een combinatie van factoren. Sovon (2018) noemt verslechtering van habitat in broed- en overwinteringsgebieden onder meer door verdroging, biociden gebruik en ontbossing in Afrika. In Voornes Duin lijkt nog voldoende geschikt habitat aanwezig te zijn dus de afname moet waarschijnlijk in de trek- en overwinteringsgebieden gezocht worden.

Conclusies/Discussie

In 1981 werd al gesignaleerd dat door het dichtgroeien van het duin veel typische vogelsoorten van het duin zoals wulp, grauwe klauwier, tapuit en paapje waren verdwenen (*Bakker et al. 1981*). Daarentegen zijn soorten van bos en struweel de afgelopen decennia juist toegenomen. Opvallend is het aantal van 113 territoria van de goudvink in het gehele in 2015 geïnventariseerde gebied en dit betreft ruim 1% van de Nederlandse populatie (*Hoekstein, 2015*). Sinds de jaren tachtig hebben zich echter ook verschillende nieuwe broedvogelsoorten in Voornes Duin gevestigd, o.a. grauwe gans, nijlgans, havik, buizerd, blauwborst, roodborsttapuit, boomklever, mogelijk de raaf en opnieuw de Cetti's zanger. De spectaculairste ontwikkelingen in Voornes Duin zijn vooral de vestigingen van kolonievogels als de lepelaar (sinds 1989), de kleine zilverreiger (sinds 1994) en de aalscholver (sinds 1984), die alle drie van landelijke betekenis zijn. De vestigingen passen goed in de landelijke trends voor deze soorten. Verheugend is de terugkeer van soorten als dwergstern, strandplevier en bontbekplevier bij de Groene Punt die daar in de jaren dertig van de vorige eeuw ook al broedden. Voor het voortbestaan van deze soorten is het aan te bevelen de openheid en rust van dit gebied te behouden.

De in 1981 gesignaleerde toename van bos-en struweelvogels zoals winterkoning, gekraagde roodstaart en zanglijster door vegetatiesuccessie (*Bakker et al. 1981*) heeft zich verder doorgezet en is nog steeds een van de belangrijkste ontwikkelingen in Voornes Duin. Daarnaast echter is ook door struweelverwijdering en begrazing in zowel de opengemaakte delen als in de alleen begraasde delen het aantal soorten van open duin zoals kleine plevier, graspieper, boomleeuwerik, roodborsttapuit, maar ook boompieper, putter, groenling en kneu juist toegenomen en is plaatselijk het aantal broedparen van struweelvogels daar afgenomen.

Omgekeerd lijken ook sommige vogelsoorten een invloed te hebben gehad op de vegetatie. Zo sterven nestbomen af door

uitwerpselen van de talrijke aalscholvers. De komst van de grauwe gans lijkt ook een keerzijde te hebben gehad en deze was mogelijk verantwoordelijk voor het verdwijnen van de brede rietkragen van het Breede Water en het Quackjeswater en daarmee ook het verdwijnen of sterk achteruitgaan van rietvogels als waterhoen, kleine karekiet, rietzanger en rietgors, maar ook van de bruine kiekendief en roerdomp. Deze soorten verdwenen grotendeels kort na de vestiging van tientallen grauwe ganzen.

Dramatisch slecht is de stand van de zomertortel, eens een talrijke broedvogel en nu praktisch verdwenen, waarschijnlijk door oorzaken zoals jacht binnen de trek- en overwinteringsgebieden. Ook opmerkelijk is het verdwijnen van de ook eens algemene broedvogel de matkop. Ook soorten als wielewaal, kleine barmsijs, boomvalk en ransuil zijn praktisch of geheel verdwenen uit Voornes Duin.
Over het algemeen genomen lijken maatregelen als struweelverwijdering en begrazing, maar ook het creëren van nieuw woongebied voor plevieren en sterns door zandsuppletie en het aanleggen van schelpenstrand, een positief effect te hebben op de diversiteit van de vogelbevolking van Voornes Duin.

Dankwoord

Met dank aan Han Meerman, Gerwin Geertse, Jeroen van Zuylen en Peter Vermaas voor gegevens en rapporten en Han Meerman, Hans op den Dries, Alfred Pellemans, Hugo van der Slot en Tom van Wanum voor het beschikbaar stellen van foto's. Het copyright van de foto's blijft bij de fotografen.

Literatuur

L. Bakker, B. W. van Dijk, A. Velthuizen, C. M. Lok (1981). De Relatie tussen de Broedvogelstand en de Vegetatie-typen in een deel van Voorne's Duin. KNNV-Afd. Voorne-Vogelwerkgroep Mededeling 16.
L. Bakker en C. M. Lok (1985). Aalscholver Phalacrocorax carbo, een nieuwe broedvogel voor Voorne. Limosa 58:145-148.
L. Bakker (1982). Broedvogels Voorne's Duin 1980-1982. KNNV-Afd. Voorne-Vogelwerkgroep Mededeling 31.
A. van den Berge, H. de Boer, J. den Exter, A. van der Kooi, S. Lobs (2006). Territoriumkartering 2006 Pangebied, KNNV-Afd. Voorne-Vogelwerkgroep mededeling 157.
A. van den Berge, H. de Boer, J. den Exter, S. Lobs (2008). Territoriumkartering 2008 Pangebied, KNNV-Afd. Voorne-Vogelwerkgroep. Mededeling nr. 176.
B. W. van Dijk, H. J. Dries en A. A. Velthuizen (1992). Rapport van Broedvogelinventarisatie Duinen van Voorne en enkele andere gebieden West Voorne 1984-1988. KNNV-Afd. Voorne-Vogelwerkgroep mededeling 77.
A. G. Brouwer (1964). Some data on the status of the Spoonbill, Platalea leucorodia L., in Eu-rope, especially in the Netherlands. Zoologische Mededelingen 39, 481-521.
P. van der Burg (1939). Verslag van de excursies op 10 en 11 Juni 1939 te Oost-Voorne. Ardea 28:118-119.
J. den Exter (2002). Vogels van het Breede Water 2002. Intern rapport
S. M. van der Heiden, M. Annema, J. L. Meerman, W. van Steenis (2010). Onderzoeksmonitoring Voornes Duin 2004-2008. Duingrasland herstelprojecten De Pan en Vogelpoel. Directie Kennis en Innovatie, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. Rapport DKI nr. 2010/dk 130-O.
S. L. M. den Held, K. H. Grootjans en T. van den Broek (2015). Ontwerpbeheerplan bijzondere natuurwaarden Voornes Duin. Ontwerpbeheerplan 2015-2020. Haskoning Nederland BV.
J. van Hoey Smith (1938). Belangrijke watervogels op Voorne. De Levende Natuur 43:157.
M. Hoekstein (2008). Broedvogels van de Vogelpoel op Voorne in 2008. Het Zeeuws Alternatief, Goes.
M. Hoekstein (2012). Broedvogels van Vogelpoelproject en Panproject op Voorne in 2012. Het Zeeuws Alternatief, Goes.
M. Hoekstein (2015). Broedvogels van Voornes Duin in 2015. Het Zeeuws Alternatief, Goes.
M. C. M. Klemann (1996). Broedvogels van de duinen op Voorne en Goeree in 1996. SOVON-inventarisatierapport 96/10. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
M. Klemann (2004). Broedvogels van Voornes Duin en Quackgors in 2003. SOVON-inventarisatierapport 2004/03. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
M. Klemann (2010). Broedvogels van Voornes Duin in 2009. SOVON-inventarisatierapport 2010/16. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
R.H. Lichthart en N. Slotboom (1980). Voornes Duin, Beheersrichtlijnen. Vereniging Natuurmonumenten, intern rapport.
M. Lok (1989). Op excursie naar het Brede Water. Vogels 9/51: 130-133.
C. M. LOK en L. BAKKER (1988). Seizoengebonden terreinkeuze van Aalscholver Phalacrocorax carbo op Voorne. Limosa 61:7-12.
J. G. M. Marquenie en A. A. Velthuizen (1984). Vogels van de duinen en kust van Voorne. Het Vogeljaar 32:181-193.
Ministerie van LNV (2008). Besluit Natura 2000-gebied Voornes Duin. Besluit Natura 2000-gebied Voornes Duin. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit, Den Haag.
R. Roos (2019). Bloeiende duinen. ISBN: 9789082433647. Uitgeverij NatuurMedia.
E. Sandberg (2005). Delfland - Lepelland: 16 jaar lepelaars; waarnemingen en onder zoek. Vogelwacht 'Delft en Omstreken' Delft.
L. van 't Sant (1934). De broedvogels van Voorne's natuurmonumenten. De Levende Natuur 39:194-198.
L. van 't Sant (1935). De broedvogels van Voorne's natuurmonumenten. De Levende Natuur 39:295.
C. Sipkes (1952). Voorne. Korte beschrijving van historie, dierenleven, plantengroei, en landschap van de kuststreek van Voorne.De Torenlaan, Assen.
W. van Steenis (2006) red., 2006. Voornes Duin - Natuurvisie 2007-2025. Vereniging Natuurmonumenten regio Zuid-Holland.
Sovon Vogelonderzoek Nederland (2012). Telgegevens Voornes Duin, 2010.
Sovon Vogelonderzoek Nederland (2018). Vogelatlas van Nederlandse broedvogels, wintervogels en 40 jaar verandering. Kosmos. Uitgever: Utrecht/Antwerpen
Vogelbescherming (1928). Verslagen en Mededeelingen 1924-1928 van de Nederlandsche Vereeniging tot Bescherming van Vogels 99-105.
Vogelwerkgroep Avifauna West-Nederland (1981). Randstad en Broedvogels. Tilburg.

Hooibeestje